

HOLLANDA OKULLARINDA MÜSLÜMAN ÇOCUKLARIN DİN EĞİTİMİ VE İSLAM OKULLARI

Muhammet Fatih GENÇ (*)

ÖZ

Bu çalışmada, 1960'lı yılların başından itibaren Hollanda'ya yerleşen Müslümanların Hollanda eğitim sistemi içerisindeki devlet okullarında İslam din dersi verme mücadeleleri, günümüzdeki durum, İslam okulları hakkında bilgi verilerek Brede İslam okulunda yapılan gözlem ve mülakat sonuçlarına yer verilmiştir.

Makalenin giriş kısmında Hollanda eğitim sistemi ve sosyal yapısı hakkında özet bilgiler verilmiştir. Daha sonra Müslümanların Hollanda toplumuyla ilk ilişkileri ve 1960'dan sonra misafir işçilerin Hollanda'ya gelerek Hollanda eğitim sisteminde Müslümanların eğitimi sorununun nasıl ortaya çıktığı anlatılmıştır. Bu süreçte Müslümanların kendi çocuklarına devlet okullarında eğitim verebilmek için yaptıkları mücadeleler ve karşılaştıkları sorunlar ayrıntılı olarak belirtilerek günümüzdeki İslam din eğitimi hakkında bilgiler verilmiştir. Sonraki bölümde İslam okulların tarihi ve günümüzdeki durumu belirtilerek Brede İslam okulunda yapılan gözlem ve mülakat sonuçlarına yer verilmiştir. Son bölümde ise Müslümanların eğitim problemlerine yönelik çözüm için önerileri sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Müslümanlar, Hollanda, İslam Okulu, Sütunlaşma

ABSTRACT

Education of Muslim Students in Dutch Schools and Islamic Schools in the Netherlands

In this study, first of all giving information about history of Islamic religious education of Muslims who settled in The Netherlands since the beginning of the 1960s and Islamic Schools in the Netherlands are mentioned. Secondly, results of observation and interviews which make in Brede Islamic School are given.

* Yrd. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Dutch education system and social structure are summarized briefly at the entrance of the article. Then, both immigration of Muslims to the Netherlands and relations of Muslim with Dutch community at the beginning of the 1960s are mentioned. Later, the religious education problems of Muslims children in public school and efforts of Muslims to resolve these problems and history of Islamic schools and current situation of Islamic schools and religious education in public schools are explained. At last, some offers about Muslims who live in the Netherlands and Europe for developing their religious education are taken up.

Keywords: Muslims, The Netherlands, Islamic School, Pillarization

Giriş

Hollanda, 16. yüzyıl'ın sonlarında bağımsızlığını kazanırken, bağımsızlık bildirgesinde, Hollanda'da yaşayan her türlü inanç, mezhep ve ideolojik fikrin hür bir şekilde kendi ülke topraklarında faaliyet gösterebileceğini tüm dünyaya duyurmuştur¹. Bu bağımsızlık bildirgesinden sonra Hollanda'da yaşayan her türlü dinî grup kendi okullarını ve ibadethanelerini açmaya hak kazanmıştır².

Tarih içinde Hollanda'nın toplumsal yapısı Katolikler, Protestanlar (Reformcu Protestanlar (Kalvinistler), Liberal Protestanlar) ve Hümanist veya Sosyalistler olmak üzere üç temel sütuna³ göre oluşmuştur⁴. Her bir grup sadece örgütsel olarak faaliyet göstermeyip kendilerine ait siyasi parti, okul, hastane, huzurevi, sosyal hizmet birimleri, sendikalar, kitle iletişim araçları, alışveriş merkezleri ve üniversiteleri ile komple bir yapı meydana getirmiştir⁵. Bu yapı Hollanda'daki eğitim sistemini de derinden etkilemiştir. Sütun sisteminin etkisiyle Hollanda'da eğitim sistemi ikili bir yapı kazanmıştır. Devlet okullarının yanı sıra sütunları oluşturan dinî grupların kendilerine ait okulları bulunmaktadır. Bu okulların eğitim sistemindeki oranı ise % 75'dir⁶.

1 Van Rodeon, Peter, "Long-Term Religious Developments in the Netherlands, 1750-2000", eds. Hugh Mcleod, W. Ustofi *The Decline of Christendom in Western Europe 1750-2000*, Cambridge University Press 2002, s.113-129; s.119.

2 Rossenthal, Irena, "The Dutch Pastorate, Plurasim Without Pain?" *Education in Conflict* (Ed. Ina Ter Avest), Waxmann Yay., Münster, Germany 2009, s.59-81.

3 Hollanda'daki siyasi yapı, eğitim kurumları, televizyonlar, siyasi partiler, halkın din veya dünya görüşlerine göre farklı gruplara ayrılmıştır. Bu grupların kendi içinde oluşturduğu sisteme "sütunlaşma" denir.

4 Bk. Arend Lijphart, *The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkeley: University of California Press. 1968.

5 Lijphart, . a.g.e., s.11.

6 Koerts, E.M. L. Van Driel, *Identiteit en basis vorming*, Kampen 1993, s.62.

Hollanda'da devlet okullarında 1985 yılından itibaren zorunlu din dersleri vardır. Okullarda verilen ve zorunlu olan din dersleri mezhepler üstü bir anlayışa sahiptir. Fakat veliler bu derse ek olarak mezhebe bağlı bir din dersi de okulda verdirebilir. Bu dersin masraflarını ilgili cemaat karşılayabildiği gibi, belediyeler de yardımda bulunabilir. İlgili kanuna göre devlet, mezhebe bağlı olarak yapılan bu dersin, herkesin dinine saygılı bir biçimde haftada 3, yılda 120 saati aşmamak suretiyle ilgili Kilise ve cemaatin belirlediği öğretmen tarafından verilmesini sağlar. Özel okullar ise kendi din ve ideolojilerine göre din eğitimi vermekte serbesttir. Hem devlet okulunda verilen mezhebe bağlı din derslerinin hem de özel okullarda verilen din derslerinin içeriğine, programlarına ve okutulan kitaplarına devlet herhangi bir müdahalede bulunamaz⁷.

Bu makalede 1960'lı yılların başından itibaren Hollanda'ya göç eden Müslümanların Hollanda eğitim sistemi içindeki din eğitimi arayışları hakkında bilgiler verilmiş ve Brede şehrinde bulunan İslam okulunda yapılan mülakat ve gözlem sonuçlarına yer verilmiştir.

1. Hollanda'da Devlet Okullarında Müslümanların Din Eğitimi

Hollandalıların İslam ve Müslümanlarla karşılaşması 13. yy.'ın sonlarına doğru Endülüs Müslümanlarıyla başladı⁸. Hollandalıların bu kadar erken dönemde Müslümanlarla karşılaşmalarına rağmen kendi sütun sistemi içinde Müslümanların yer alamamasının sebebi, kendi topraklarında Müslümanların yoğun olmamasıdır. 1960'lı yılların başında başlayan göç dalgasıyla birlikte Müslümanların nüfusunun artması sonucu İslam, Hollandalıların gündemine ciddi bir şekilde girmeye başlamıştır. 1975'de 50.000 olan Müslüman nüfus 1995'e gelindiğinde 628.000'e, 2004'de 946.000'a ulaşmıştır⁹. Müslüman nüfusundaki bu hızlı artış onların eğitimi konusunu gündeme getirmiştir.

Hollanda'ya ilk gelen Müslümanlar çocuklarını genelde devlet okullarına göndermişlerdir. Devlet okullarının tarafsız olması ve Müslümanlara daha toleranslı davranması velilerin bu okullara yönelmesinde büyük etken olmuş-

7 Ter Avest, Ina, C. Bakker, G. Bertram-Troost and S. Miedema, Religion and Education in Dutch Pillarized and Post-Pillarized Educational System: Historical Background and Current Debates", *Religion and Education in Europe, REDCO Volume 3 Germany 2007*, s.210.

8 Oostrom, F. Van, *Maerlants Wereld*. Prometheus, Amsterdam 1998, s. 357-360.

9 Penninx Rath, J. R., K. Groenendijk & A. Meijer, *Nederland en zijn Islam. Een ontzuilende samenleving reageert op het ontstaan van een geloofsgemeenschap*. Het Spinhuis. Amsterdam 1996, s.4-5; W.A. Shadid, & P.S. van Koningsveld, *Islam in Nederland en België. Religieuze institutionalisering in twee landen met een gemeenschappelijke voorgeschiedenis*. Peeters, Leuven 2008, s.33.

tur¹⁰. Daha sonra Müslüman veliler dinî/özel okulların daha disiplinli ve başarılarının yüksek olduğunu görünce çocuklarını bu okullara göndermeye başlamışlardır. 1980'lerde dinî okullara giden Müslüman öğrencilerin oranı % 1 iken 1995/96 öğretim yılında % 13'e (204.810 öğrenci), 2004/2005 öğretim yılında % 15'e (240.720 öğrenci) yükselmiştir¹¹.

Hollanda'ya 1960'larda gelen ilk Müslüman misafir işçiler kendi haklarını bilmiyorlardı. Her Müslüman aile kendi çocuğuna kendi dilini, kültürünü ve dinini öğretmek istiyordu. Bu bakımdan OETC (Onderwijs in Eigen Taal en Cultuur, Anadili ve Kültürü Dersleri) dersleri ilk gelen Müslümanlar için kendi dil ve kültürlerini öğretmek adına önemli bir fırsat olmuştur. Bu bakımdan Hollanda'daki Müslümanların eğitimi öncelikle OETC dersleri ile başlamıştır. Hollanda Temel Eğitim Kanununun 10. Maddesine göre Hollanda'daki tüm yabancı öğrenciler kendi dili ve kültürü eğitimini okullarda alabilme hakkına sahiptir¹².

2005 yılına kadar devam eden¹³ OETC dersleri esas anlamda ilk defa 1967 yılında İspanyol ve İtalyan büyükelçilikleri tarafından Hollanda'da yaşayan İspanyol ve İtalyanlar için uygulanmaya başlanılmış, okul saati dışında verilen bu derslerin masrafları da bu büyükelçilikler tarafından karşılanmıştır. OETC bünyesi içindeki Türkçe ve Türk Kültürü dersleri ise ilk defa 1973 yılında verilmeye başlanmıştır¹⁴.

1967'den 2005 yılına kadar geçen 38 yıla yakın süre içerisinde bu derslerde yapılan değişikliklerde; yabancıların Hollanda'daki konumu ve Hollanda yönetiminin yabancılarla bakış tarzına göre şekillenen politikaların ana içeriği de sürekli olarak değişikliğe uğramıştır¹⁵.

Başlangıçta yabancı işçilerin Hollanda'da geçici bir süre kalıp, daha sonra ülkelerine geri dönecekleri düşüncesi hakim olduğundan, OETC dersleri de

10 Westerman, Wim, "Intercultureel onderwijs en geestelijke stromingen. In: S. Miedema & G. Bertram-Troost". *Levensbeschouwelijk leren samenleven. Opvoeding, Identiteit & Ontmoeting*, Zoetermeer 2006, Meinema. 201-212., 205-206.

11 Shadid, W. A. & P.S. van Koningsveld (2006). *Islamic religious education in The Netherlands. European Education*, 2006, 38 (2), 76-88; s.77.

12 Sevinç, İrfan, *Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları*, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2003, s.46.

13 Van Prooijen, *The Canon and the Sparrow. Critical Perspectives on the 2005 Amendment of the Dutch Educational Law about Citizenship and Social Integration*, Ina ter Avest (Eds) *Education in Conflict*, Waxman Verlag GmbH, Redco Volume 9, Germany 2009, s. 39-59, s.39-41.

14 İrfan Sevinç, *a.g.e.* s.47.

15 İrfan Sevinç, *a.g.e.* s.47.

geri dönüş politikasına göre düşünülmüştür. Özellikle 80'li yıllardan itibaren Hollanda'daki yabancıların geçici değil de kalıcı oldukları görüldükten sonra bu derslerle ilgili politikalar değişmeye başlamış ve entegrasyonun bir parçası olarak görülmüştür¹⁶.

2005 yılına gelindiğinde bu derslerin entegrasyonu engellediği¹⁷ görüşü daha ağır basmış ve OETC dersleri tamamen kaldırılmıştır¹⁸.

1848 yılında yapılan anayasa ile ikili bir eğitim sistemine geçen Hollanda'da devlet okullarına giden çocukların da kendi dünya görüşüne uygun din eğitimi dersi alma hakkı doğmuştur. Pratikte bu hak Hıristiyan eğitimi içindi. Daha sonra Hollanda'da toplumunun sekülerleşip dinden uzaklaşmasının bir sonucu olarak 1960'lı yıllarda hümanizm eğitimi ve Müslüman yabancı işçilerin ailelerinin 1980'li yıllarda yoğun olarak Hollanda'ya yerleşmesi ile İslam eğitimi buna eklenmiştir. Hollanda Temel Eğitim Kanununun (WPO) 50. ve 51. maddelerinde bu hak ele alınmıştır. Bu maddelere göre devlet okullarındaki din eğitiminin normal ders saatleri içinde fakat okulun sorumluluğu olmadan verilmesi gerekmektedir. Yani bu eğitim devlet okulunda verilmesine rağmen devletin eğitimi değildir ve bu yüzden devlet okulunun karakterine ters değildir¹⁹.

Müslümanlar OETC dersleri yanında okullarda İslam din dersleri vermek içinde mücadele etmişlerdir. İlk olarak 1976 yılında FOMON (Federatie Moslim Organisaties Nederland, Hollanda Müslüman Kuruluşları Federasyonu) 70 belediyeye İslam din dersini finanse edip edemeyeceklerini sormuş bu duruma 27 belediye olumlu cevap vermiştir²⁰. 27 belediyenin olumlu cevap vermesine rağmen İslam din dersleri hemen hayata geçmemiştir. Bu yaklaşım, Yabancı İşçileri Kalkındırma Derneğine (Stichtingen Welzijn Buitenlandse Werknemers) bağlı yerel derneklerin şiddetli muhalefeti²¹, isteklerin pratikte

16 İrfan Sevinç, *a.g.e.* s.47-54.

17 Katılımcı 2 ile Mülakat, Hollandalı Akademisyen, 14.09.2011, Amsterdam.

18 Van Prooijen, *agm.*, s.40-44.

19 Suzanne Bouma, *Islamitisch godsdienstonderwijs op de openbare school Een onderzoek naar het draagvlak onder openbare basisscholen voor islamitisch godsdienstonderwijs*, M.A Thesis, Ağustos 2009, <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2009-0914-200115/scriptie.pdf>, s.74-75.

20 Landman, Nico, *Van mat tot minaret. De institutionalisering van de islam in Nederland*, Amsterdam 1992, s.245; Jan Rath, Rinus Penninx, Kees Groenendijk en Astrid Meijer, *Nederland en zijn islam. Een ontzuilendesamenleving reageert op het ontstaan van een geloofsgemeenschap*, Amsterdam 1996, s.54.

21 Landman *a.g.e.* s. 245; Landman referans olarak: FOMON, *Rapport 1975-1978*, s. 27-29.

uygulanma imkânının olmaması ve okulda din eğitimi vermenin kamuoyu tarafından tepki ile karşılanabileceği gibi sebeplerden ötürü reddedilmiştir²².

İlk müracaatı takip eden 9 sene içinde sadece Ridderkerk ve Tiel belediyeleri İslam din dersini devlet okullarında okutmayı ve finanse etmeyi kabul edip hayata geçirmiştir²³. İslam din dersinin diğer belediyelerde gerçekleşmesinin en önemli sebebi belediyelerin öne sürdüğü ağır şartlardır²⁴. Çünkü belediyeler İslam din dersini kendileri finanse edelerse istedikleri kuralları koyabilmekte, şartlar ileri sürebilmektedir. Örneğin, derse finansal destek için öğrenci sayısı, Hollandaca şartı... vb. Belediyelerin öne sürdüğü dersin Hollandaca olması zorunluluğu şartı İslam din dersinin devlet okullarında gelişmesini engelleyen en önemli etkidir. Temel Eğitim Kanununun 50. ve 51. maddeleri din dersinin devlet okulunda olmasının yolunu açarken 46. maddede geçen “Devlet okullarındaki tüm derslerden bütün öğrenciler faydalanabilir” şartı, İslam din dersinin gelişimine engel oluşturmuştur. Normalde bu maddede herhangi bir dil şartı açık olarak yazmazken eğitim müfettişleri ve Hollanda Belediyeler Birliği bu kanunu dil şartı var olarak algıladılar²⁵. Aslında bunu bu şekilde algılamalarının en önemli sebebi İslam din dersini kontrol etmek istemeleridir²⁶.

1981 yılında bir Türk grubu, Amsterdam'daki belediye okullarında din dersi verebilmek için müracaatta bulunmuştur²⁷. Bu müracaattan 2 yıl sonra Amsterdam belediyesi 1983 yılında IKOS (Stichting Interkerkelijk Overleg in Schoolzaken, Kiliseler Arası Eğitim İşleri Üst Kuruluşu), HVO (Humanistisch Vormingsonderwijs, Hümanist Eğitim Merkezi) ve eğitim müfettişlerinden oluşan bir İslam Din Dersi Komisyonu kurmuştur. Komisyonun yapmış olduğu toplantı sonucunda şu kararlar ortaya çıkmıştır²⁸:

- İslam din dersleri okul ders saatleri içerisinde verilmelidir.
- Bu dersleri verecek olan öğretmenler pedagojik formasyona sahip olmalıdır.
- Din dersi öğretmenleri, Hollanda'da geçerli olan eğitim kuralları ve normlarına uygun davranmalıdır.

22 M. Besim İsmailEfendioğlu, *Hollanda'da Din Eğitimi*, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s.54.

23 Van Esch W. en M. Roovers, *Islamitisch Godsdienstonderwijs in Nederland, België, Engeland en West-Duitsland*, Nijmegen 1987,40.

24 Bouma, *a.g.e.*, s.25-26.

25 Rath,Penninx, Groenendijk ve Meijer, *a.g.e.*, s.52.

26 Rath,Penninx, Groenendijk ve Meijer, *a.g.e.*, s.53.

27 İsmailEfendioğlu, *a.g.e.*, s.55.

28 Van Esch & Roovers, *a.g.e.*, s.32-33, ayrıca bk. Sevinç, *a.g.e.*, s.81.

- İsteyen bütün öğrencilerin takip edebilmesi için dersler Hollandaca olarak verilmelidir.
- Verilecek olan dersin içeriği ile ilgili olarak din dersi öğretmenleri IKOS (Kiliseler Arası Eğitim İşleri Üst Kuruluşu) ve HVO (Hümanist Eğitim Merkezi), OETC öğretmenleri ve sınıf öğretmenleri ile görüş alışverişinde bulunmalıdır.

Alınan kararlar sonucunda Belediyenin öne sürmüş olduğu dil şartına Faslıların cami derneği başkanları şiddetle karşı çıkarken Türkler de Hollandaca bilen bir öğretmen bulamamıştır²⁹. Bundan dolayı Amsterdam'da devlet okullarında İslam din dersi verilememiştir.

1987 yılında Türkler İslam din dersi verecek bir aday bulmasına rağmen bu sefer Belediye finansal desteğini geri çekmiştir³⁰. Bundan dolayı Amsterdam'da günümüzde de hiçbir devlet okulunda İslam din dersi yoktur.

Hollanda'nın diğer şehirleri Ridderkerk ve Tiel'de bu eğitim hayata geçmiştir. Tiel'de İslam din dersinin Hollandaca olma şartı yoktur. Ridderkerk'de ise Hollandaca ders verecek bir İmam bulunarak bu sıkıntı ortadan kaldırılmıştır³¹. Fakat Ridderkerk'teki bu ders sadece 1985-1986 yılında verilmiş daha sonra bu ders kaldırılmıştır³².

1980'li yılların başında İslam din dersinin tam olarak hayata geçemediği gözükmemektedir. Bunun üzerine 1988 yılında İslam din dersindeki Hollandaca şartını gerçekleştirmek için Rotterdam'daki Müslüman dernekler SPIOR (Rotterdam Müslüman Kuruluşlar Platformu) adıyla bir federasyon kurma yoluna gitmiştir³³. SPIOR, IKOS (Kiliseler Arası Eğitim İşleri Üst Kuruluşu) ve HVO (Hümanist Eğitim Merkezi), ile işbirliği yaparak belediyeden finansal destek almak istedi. Belediye ilk olarak finansal desteğe soğuk bakmıştır. Bu olumsuz tutum üzerine SPIOR belediyeyi "eğer İslam din dersine finansal destek verilmezse kendilerinin tüm masrafları karşılayacaklarını; buna karşılık olarak İslam din dersinde hiçbir denetimi kabul etmeyeceklerini" belirterek tehdit etmiştir³⁴. Bu durum karşısında belediye 90'lı yılların sonunda İslam din derslerine finansal destek vermeyi kabul etmiştir³⁵.

29 Van Esch & Roovers, *a.g.e.* s.43.

30 Arslan Karagül, *İslamitisch Godsdienstonderwijs op de Basisscholen in Nederland. Theorie en Praktijk. In vergelijking met enkele Europeseyen Moslimse landen*, Amsterdam 1994, s.109.

31 Van Esch & Roovers, *a.g.e.*, s.41.

32 Arslan Karagül, *a.g.e.* s.109-110.

33 Rath, Penninx, Groenendijk ve Meijer, *a.g.e.*, s.146.

34 Rotterdam'da yapılan araştırma sonuçları: *Actuele plaatsbepaling godsdienst- en levensbeschouwelijk vormingsonderwijs*. (SLV Rotterdam 1992), alıntıyı yapan, Rath, Penninx, Groenendijk ve Meijer, *a.g.e.*, s.147.

35 Bouma, *a.g.e.*, s.28.

SPIOR, İslam din dersinde Hollandaca şartına karşı çıkmadığı gibi aksine onu çok önemli bulmuştur. Onlara göre, İslam din eğitiminin Hollandaca verilmesiyle Hollanda'da yaşayan tüm milletlere ulaşacakları gibi aynı zamanda Müslüman çocukların İslami kimliklerini Hollandaca anlatma fırsatı doğmuş olacaktı³⁶. SPIOR 1989–90 öğretim yılında 17 okulda başladığı İslam din derslerini 5 sene sonra 38 okula çıkarmıştır³⁷.

90'lı yılların ortalarına gelindiğinde Apeldoorn, Tiel, Ede ve Rotterdam belediyeleri devlet okullarında İslam din dersi vermeye başlanmıştır³⁸. Tiel ve Apeldoorn belediyelerinde İslam din derslerinde dil şartı yokken, Ede'de vardı. Fakat bu dersi Hollandaca verecek öğretmen bulunamayınca dil şartı prensip olarak kabul edilirken uygulamada kaldırılmıştır³⁹. Rotterdam'da ise belediye kendisi inisiyatif olarak çok kültürlü hayatı desteklemek ve ilerletmek için devlet okullarında İslam din dersini koymuştur. Böylece bu dersin çok kültürlü hayatın buluşma noktası olması amaçlandı. Öğrencilere kendi sınıf öğretmenleri tarafından bir temel verilerek kendi deneyim ve tecrübelerini birbirleri ile paylaşmaları sağlanmıştır. Aynı dinden olan öğrenciler ayrılarak kendi görüşlerini yeniden değerlendirdi⁴⁰. Fakat bu dersler Müslümanlar tarafından tam benimsenmemiştir.

Günümüzde İslam Din dersleri Hollanda genelinde 48 devlet okulunda verilmektedir. Bu okulların geneli Rotterdam'dadır. Hollanda'nın diğer büyük şehirleri Amsterdam, Almere, Dordrecht ve Utrecht'te İslam din dersi yoktur⁴¹. Den Haag ve bazı diğer bölgelerde ise İslam din dersi verilmesine rağmen ilginç uygulamalar yapılmıştır. Örneğin Venlo'da din dersi birer kültür dersi olarak verilirken Den Haag'da bir papaz İslam derslerine girmektedir. Yine Zaandam'da belediye inisiyatif olarak dışarıdan öğretmen bulmuştur⁴².

Son 3 yıl içerisinde Hollanda'da din dersini verecek olan kurumlar finansal açıdan destek almak için belediyelerin koymuş oldukları kurallara bağlıydılar. Bu durumda her çocuk bu derslerden yararlanamıyordu. Bundan dolayı bu kurumlar belediyelerden bağımsız olmak için lobi çalışmaları başlatmışlardır. Bunun sonucu olarak 18 Aralık 2008'de Hollanda Meclisi devlet okulla-

36 Rath, Penninx, Groenendijk ve Meijer, *a.g.e.*, s.147.

37 Rath, Penninx, Groenendijk ve Meijer, *a.g.e.*, s.148.

38 Karagül, *a.g.e.*, s.110.

39 Karagül, *a.g.e.*, s.110-111.

40 Rath, Penninx, Groenendijk ve Meijer, *a.g.e.*, s.146.

41 Bouma, *a.g.e.*, s.31., Bk.http://www.spior.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=158:islamitisch-vormingsonderwijs-&catid=57:educatie&Itemid=50, Erişim Tarihi: 01.06.2011.

42 Bouma, *a.g.e.*, s.30.

rındaki din dersine destek olmak için 10 milyon Euro'luk bir bütçe ayırmıştır. Bu bütçe ayrıldıktan sonra Eğitim Bakanlığı, devlet okullarına İslam din dersinin okullarda verilmesi hususunda velilere uygulanmak üzere birer anket göndermiştir. Okulların % 60'ı bu anketleri yapmasına rağmen⁴³ uygulamada bazı sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bazı okul müdürleri İslam din derslerinin yüksek çıkacağını bildiği için ankette sadece Humanist ve Hristiyan eğitime yer verirken İslam din dersine yer vermemiştir. Bazıları ise kendi görüşlerine göre velileri yönlendirmektedir. Sonuç olarak Hollanda genelindeki devlet okullarının sadece % 3.8'i bu bütçeden yararlanmak için başvuruda bulunmuştur⁴⁴.

Hollanda'da veliler belediye destek vermese dahi kendileri masraflarını karşılamak şartıyla devlet okullarında din dersi verebilirler. Bu hak kendilerine kanunla verilmiştir⁴⁵.

Hollanda'da Protestan ve Katolik dinî okullara giden Müslüman öğrencilerin oranı % 15⁴⁶ olmasına rağmen bu okulların Hristiyan dinî karakterinden ötürü bu okullarda İslam din dersi yoktur. Bunun yanında Müslüman öğrencilerin bu okullarda verilen Hristiyan din dersine katılma zorunluluğu yoktur⁴⁷.

Günümüz Hollanda'sında devlet okullarında verilen İslam din derslerinin içeriğine bakıldığında dersin içeriği ve amaçları şöyledir⁴⁸:

- Temel İslami bilgiler.
- Önemli gün ve geceler (bayramlar, kandiller...vb.).
- Kendi kendine düşünen insanlar olabilmek.
- Kendi kimliklerini koruyarak verilen bilgileri yaşadıkları toplumda fonksiyonel olarak uygulamak.
- Teori ve pratik arasında bağlantıyı kurmak.
- Başka din ve inanç gruplarına saygı göstermek.

Bouma'ya göre Hollanda'daki Müslüman cemaat devlet okullarında verilen din dersini Camide verilen dersin bir tamamlayıcısı olarak görmekte ve dersin içeriğini bu anlayışa göre belirlemektedir⁴⁹.

43 Hollanda'da okullar özgür olduğu için anketi uygulamama hakları vardır. Bk. Bouma, *a.g.e.*, s.74-77.

44 Bouma, *a.g.e.*, s.75-77.

45 Bouma, *a.g.e.*, s.31-32.

46 Shadid, & Van Koningsveld a.g.m.; s.77.

47 Katılımcı 2, Protestan Okulu Müdürü ile mülakat, Ede, 28.11.2011.

48 Bouma, *a.g.e.*, s.32.

49 Bouma, *a.g.e.*, s.30.

2. Hollanda'da İslam Okulları

“İslam Okulu” ifadesi Hollanda'da 1970'li yılların sonunda ortaya çıkan yeni bir kavramdır. Bu okullar Hollanda Temel Eğitim Kanununa uygun olarak açılan fakat İslami bir kimliğe sahip olan bir özel okul çeşididir.

Hollanda'daki İslam okullarının tarihi 1970'lere dayanır. İlk göç eden insanlar belli bir süre kalıp geri döneceklerini düşünerek herhangi bir okul ihtiyacı hissetmemiş; dinî ihtiyaçlarını camilerde karşılama yoluna gitmişlerdir. Müslüman göçünün 1970'li yıllar boyunca artıp misafir işçilerin aileleri de Hollanda'ya yerleşince, Müslüman çocukların eğitim sorunu ortaya çıkmıştır. Bazı Müslüman aileler bu süreçte Hollanda eğitim sistemini reddederek çocuklarını Hollanda okullarına göndermemiştir. Bunun bir sonucu olarak Hollandalılar Müslümanların Hollanda toplumuyla entegrasyonunu kolaylaştırmak için 1978 yılında Amsterdam'da Bouschrá (*Büşra*) Okulu ismiyle bir okul açmışlardır⁵⁰. Hristiyanlar tarafından yönetilen bu okulda Arapça ve İslam din dersleri Hollanda genel eğitim programının yanında veriliyordu⁵¹. Başarılı birkaç yılın ardından bu okul, eğitimle ilgilenen bürokratların “Müslümanlar için devlet okulları daha iyidir” görüşü yüzünden kapatılmıştır⁵².

1980'li yıllardan itibaren Hollanda'da yaşayan Müslümanlar kendi vakıf, dernek gibi organizasyonlarını kurarak Hollanda toplumunda daha fazla tanınır ve güçlü hale gelmiştir. Özellikle camiler yaparak okul saatleri dışında Kur'an ve Arapça dersi vermeye başlamışlardır⁵³. Müslümanların Hollanda toplumundaki hızlı yükselişi 90'lı yıllarda da devam etmiş, siyasal partilerde politika yapan Müslüman sayısı hızla artmıştır. Hatta bu Müslümanlardan biri Hollanda'nın ikinci büyük şehri olan Rotterdam'ın belediye başkanı olmuştur⁵⁴. Tüm bu gelişmeler sonucunda Hollanda'da yaşayan Müslümanlar okul programı içerisine İslam derslerinin entegre edilmesini istemişlerdir.

Burada önemli olan nokta, Müslümanların İslam Okulu açma talebini sadece dinî ve kültürel sebeplerle açıklamak yanlış olur. Hollanda okullarına giden Müslüman çocukların ayrımcılığa tabi tutulmaları gibi acı tecrübeler de velilerin kendi okullarını kurma isteğini arttırmıştır. Tüm bu gerekçelere

50 Bk. Wim Westerman, *De Bouschra School: de tijd vooruit*. Amsterdam. (in press).

51 P. Hagen, *De school met de Koran'. De Tijd*. 1988, 14 (April 8). 39-46., s.42.

52 Katılımcı 2 & Katılımcı 1 ile Mülakat, Hollandalı Akademisyen, 20.09.2011, Amsterdam.

53 Arslan Karagül, “Een Turkse imam over koranschool en islamitisch godsdienstonderwijs.” In: K. Wagtendonk (ed.). *Islam in Nederland. Islam op school*. Muiderberg, 1987: Coutinho, s. 77-88.

54 Hagen, agm., s.39-44.

rağmen burada belirtilmesi gereken diğer bir önemli nokta ise Müslüman velilerin eğitimdeki kaliteyi İslami kimlikten daha öncelikli gördüğüdür⁵⁵.

Bu süreçte İslami okulların kurulmasıyla ilgili pek çok sorunla karşılaşmıştır. Bu sorunları Müslüman toplumdaki kaynaklanan engeller, kanuni ve pratik engeller olmak üzere ikiye ayırabiliriz⁵⁶.

a) Müslüman Toplumdan Kaynaklanan Engeller⁵⁷:

- a) Müslümanlar arasında eğitim verecek kadronun olmayışı.
- b) Uzun zaman Hollanda eğitim sistemine güven duyulamaması.
- c) Hollanda'ya gelen Müslümanların burada uzun süre kalmayı düşünmemeleri.

b) Kanuni ve Pratik Engeller⁵⁸:

- a) Açılacak olan özel okullarda en az 50 öğrencinin bulunması şartı
- b) Resmi lisanın Hollandaca olması şartı
- c) Yetkili bir öğretmen tarafından verilmesi şartı
- d) Ders Programının Temel Eğitim Yasası'na uygun olması şartı
- e) Ortaya çıkacak problemlerin halledilmesi için bir kurulun oluşturulması şartı
- f) Öğrencilerin okula gelip gidebilmeleri problemi
- g) Uygun bina bulma problemi

Hollanda'da İslami okulların kendi kuruluşlarını kurmaları büyük problem olmuştur. Çünkü Hollanda kanunlarına göre İslam okullarının kendi kurullarını oluşturmaları için 50 okulun üye olması şartı vardır. İlk planda bu şart yerine getirilemeyince ara çözüm olarak Hristiyan kurullar İslam okullarını geçici olarak üyeliğe kabul ettiler. Daha sonra 1990 yılında Eğitim bakanlığı üye sayısını 10'a düşürünce İslam okulları kendi kurulları olan ISBO (Islamitische Scholen Besturen Organisatie, İslam Okulları Kurumu)'nu kurmuşlardır⁵⁹.

Hollanda'da Müslümanların kurduğu ilk İslami okul 1987 yılında Rotterdam'da kurulan el-Gazali okuludur. 1994 yılında Hollanda genelinde

55 Nanhekan, H. "Verantwoordelijk en eerbiedig leven: een islamitische school". In: S. Miedema & H. Vroom (eds.). *Alle onderwijs bijzonder. Levensbeschouwelijke waarden in het onderwijs*. Zoetermeer, 2002, Meinema. 61-69, s.63-68.

56 İsmailendioğlu, a.g.e., s.57.

57 İsmailendioğlu, a.g.e., s.57-58.

58 İsmailendioğlu, a.g.e., s.58-59.

59 İsmailendioğlu, a.g.e., s.59.

8.139 adet ilköğretim okulundan sadece 29'u İslam Okulu idi⁶⁰. 2004 yılında ise İslam okullarının sayısı 41'i ilköğretim 2'si lise olmak üzere toplam 43 tane olmuştur. Bu da Hollanda genelinde % 0,6 gibi bir orana tekabül etmektedir⁶¹.

Hollanda'da kurulan ilk lise ise 2000 senesinde Rotterdam'da kurulmuştur. Daha sonra 2001 senesinde Amsterdam'da ikinci bir İslami lise daha eğitim-öğretim hayatına başlamıştır⁶².

Hollanda'daki İslami okulların büyük çoğunluğu ISBO'ya üyedir. ISBO'nun amacı Kur'an ve Sünneti merkeze alan bir İslami eğitim vermektir. ISBO'nun yanı sıra ISNO (Islamitische Stichting Nederland voor Onderwijs en Opvoeding, Hollanda'daki Okul ve Eğitim için İslam Vakfı) ve sadece Rotterdam şehrindeki İslam okulları için özel olarak kurulmuş INO (Islamitische Onderwijsgroep Nederland, Holland İslami Eğitim Vakfı)⁶³ ve en son kurulan SIMON (Stichting voor Islamitisch Onderwijs in Midden en Oost Nederland, Doğu ve Orta Hollanda İslami Eğitim Vakfı)⁶⁴ gibi kuruluşlarda İslam okullarının üye olduğu kuruluşlardır.

Brede İslam Okulu Örneği

İslam okullarındaki eğitimi daha iyi anlayabilmek için ISBO'ya bağlı Brede İslam okulunu 12 Eylül 2011 günü ziyaret ettik. Bu ziyaretimizde derslere gözlemci olarak katıldık ve okul müdürü Katılımcı 3 ile mülakat yaptık. Faslı, Surinamlı, Somalili ve Türklerden oluşan toplam 400 öğrencisi olan bu okul; diğer İslam okullarının aksine CITO'da (Lise giriş sınavı) Hollanda ortalamasının çok üstünde bir başarıya da sahiptir⁶⁵.

Amsterdam'a 10 km uzaklıktaki Brede'de yer alan bu İslam okulunun Hollanda'da ayrı bir önemi vardır. Söz konusu okul, içinde Katolik ve Devlet Okulunu da içinde bulunduran bir eğitim kampüsündedir. Çok kültürlü bir toplum olan Hollanda'da devletin özel desteği ile kurulan bu okul, aynı anda Hristiyan, Devlet okulu ve İslam okulunun bir arada bulunduğu örnek bir

60 Rath, & Et al, *a.g.e.*, s.64.

61 Shadid, & van Koningsveld (2006), *agm.*, s.77.

62 Bkz Ter Avest, I. & G.D. Bertram-Troost (eds.) "*Geloven in samen leven*". Amsterdam 2009: *Science Guide* (in press).

63 Shadid, & van Koningsveld (2008), *a.g.e.*, s.245-247.

64 Katılımcı 2, Hollandalı Akademisyen ile Mülakat, 14.09.2011, Amsterdam.

65 Okul Müdürü Katılımcı 3'ün verdiği bilgilere göre okuldaki öğrencilerin % 70'i HAVO ve daha yukarı Liselere devam etmektedirler. Hollanda'daki ilköğretim okullarının genel ortalaması ise % 30 civarındadır., İslam Okulu Müdürü Katılımcı 3 ile mülakat, 12.09.2011, Brede.

okuldur. Okul müdürünün ifadesiyle Sunni-Hanefi ekolüne göre öğretimini devam ettirmektedir.

Okul müdürü Katılımcı 3 kendilerini ve okulun amaçlarını şu şekilde ifade etmiştir:⁶⁶ *“Biz Hollanda kanunlarına bağlı Hollanda okuluyuz. Fakat okulumuzun ve kendimizin kimliği Müslüman’dır. Bizler bu İslam okulunda eğitim yaparak öğrencilerimizin kendi öz kimlikleri ile yani birer Müslüman olarak toplumda en üst seviyeye çıkmalarını ve onların Hollanda toplumuna uyum için katkı sağlamalarını hedefliyoruz. Biz Müslümanlar bu toplumun parçasıyız ve bu toplumda yer almak bizim de hakkımızdır.”*

Müslümanların Hollanda toplumundaki en büyük eksiklikleri eğitim ve dil eksikliğidir. Çünkü Müslümanlardan Hollanda’ya ilk gelen nesil vasıfsız işçilerden oluşmaktaydı. Bu işçiler para kazanıp ülkelerine dönmek amacıyla geldiklerinden dil ve eğitim konusunda da yetersiz kalmışlardı. Bu durum da Müslümanların Hollanda toplumunda üst düzey konumlara gelmelerine ve entegrasyon süreçlerine zarar vermiştir. Bu bakımdan Okul Müdürü Katılımcı 3 Müslümanlarda olan bu eksikliği vurgulayarak amaçlarının iyi eğitim almış, kendi kimliklerinin bilincinde olan Müslüman bireyler yetiştirmek olduğunu vurgulamıştır.

Okul Müdürü Katılımcı 3⁶⁷ *“Kendimizi Hollandalı-Müslüman olarak görüyor ve bu şekilde korumak istiyoruz. Öğrencilerimizin “İslam nedir?, Müslüman kimdir? sorularına en güzel şekilde cevap verebilmelerini sağlamayı hedefliyoruz.”* sözleri ile okulun temel hedeflerine de işaret etmektedir. İslam okulu, Hollandalı-Müslüman kimliğini benimsetmeyi, Müslümanların Hollanda toplumu ile entegrasyonuna katkı sağlamayı ve toplum içinde özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra ortaya çıkan olumsuz soru ve görüşlerle karşılaşan öğrencilerine İslam ve Müslümanlar hakkındaki sorulara en doğru ve güzel şekilde cevap verebilecek bir eğitim vermeyi hedeflemiştir.

İslam Okulunda, Hollanda eğitim sistemine uygun olarak okuldaki genel kuralları ve din eğitimi dışındaki derslerin program ve planlanmasını Eğitim Bakanlığı belirlemekte ve bu kurallara göre ders materyalleri ve ders metotlarını okulun kendisi yapmaktadır. Din eğitiminin program ve kitaplarını ise okulun bağlı olduğu ISBO denen üst kurul yapmaktadır. Devlet hiçbir şekilde okulun vermiş olduğu din dersinin içeriğine karışmamaktadır. Sadece toplumsal bütünlük açısından diğer dinleri öğretip öğretmediklerine bakmaktadır ve vatandaşlık eğitimi vermeleri konusunda istekte bulunmaktadır⁶⁸.

66 Katılımcı 3 ile Mülakat, İslam Okulu Müdürü, 12.09.2011, Brede.

67 Katılımcı 3 ile Mülakat, İslam Okulu Müdürü, 12.09.2011, Brede.

68 Katılımcı 3 ile Mülakat, İslam Okulu Müdürü, 12.09.2011, Brede.

Din dersi programı incelediğinde 1. Sınıftan 5. Sınıfa kadar öğrencilere sadece Kur'an öğretebilmek için Arapça alfabe öğretilmektedir. Buna ek olarak temel dinî bilgiler, ilmihal ve siyer dersleri okutulmaktadır. Din Derslerine giren öğretmenlerde Müslüman olma ve öğretmenlik diploması şartları aranmaktadır.

Sabahları tüm çocuklar bir araya gelip derse başlamadan önce dua ederler ve duadan sonra beraber sabah namazı kılarlar. Bu ortalama 15 dakika sürer. Okulda haftada 75 dakikalık 2 adet din dersi ve haftada 1 kez Kuran okuma dersi verilir.

Ailelerin okuldan çok memnun kaldığını belirten Okul Müdürü Katılımcı 3, öğrencilerin derse olan ilgilerinin üst düzeyde olduğunu ve her bir öğrencinin İslam'ı güzel bir şekilde anlatıp sorulan sorulara cevap verebildiklerini belirtmiştir. Okul Müdürü Katılımcı 3 sözlerini şu şekilde devam etmiştir⁶⁹. *“Hollanda’da yaşayan Müslümanların güçlü kimlikleri olmalı ve bu topluma İslam yönünden katkı sağlamalıdır. Okul olarak öğrencilerimizi bu yönden desteklemekteyiz. Kendi bölgemizde halkla ilişkilerimiz ve başarılarımız iyi olmasına rağmen tek problemimiz diğer Avrupa ülkelerinde de olduğu gibi genel olarak Müslümanların batı toplumunda sahip olduğu olumsuz imajdır”*. Hollanda’da dünya genelinde olduğu gibi 11 Eylül saldırıları sonrası başlayan İslam hakkındaki olumsuz yayınlar Müslümanların imajını zedelediği gibi 2004 yılında Müslüman bir gencin Hollandalı film yapımcısı ve yönetmen Theo van Gogh’u öldürmesi zaten olumsuz olan Müslüman imajını daha da fazla olumsuz hale getirmiştir. Brede İslam Okulu bölgesindeki halkla yakın iletişim kurarak bu olumsuz imajı gidermeye çalışmaktadır. Bunun yanı sıra olumsuz imajı yıkmak ve İslam hakkında doğru tanıtımlar yapmak için okul öğrencileri özel dinî günlerde diğer okullara giderek kendi İslam anlayışlarını kendi akranlarına anlatmaktadırlar.

Okulda dikkati çeken diğer önemli nokta ise öğretmenlerin yarısını Müslüman olmayan öğretmenlerin oluşturması ve Müslüman olmayan bayan öğretmenlerin derslerde başarıları örtmeleri zorunluluğudur. Bunu sebebini sorduğumuz Okul Müdürü Katılımcı 3 *“Öğretmenler öğrencilere olumlu örnek olmalıdır. Bu yüzden tüm bayan öğretmenler Müslüman olsun olmasın başarılarını örtmek zorundadır. Fakat öğrencilerimizin başarılarını örtme zorunluluğu bulunmamaktadır.”* şeklinde ifade etmiştir.

Brede İslam Okulu sonuç olarak Hollanda’da İslam eğitimi veren diğer İslam okullarına göre başarı seviyesi yüksek bir okuldur. Okul, Hollandalı-Müslüman kimliğini esas alarak Sünni-Hanefi ekolüne göre eğitimlerine

69 Katılımcı 3 ile Mülakat, İslam Okulu Müdürü, 12.09.2011, Brede.

devam etmekte Hollanda toplumunda üst seviyelere gelebilecek Müslüman çocuklara eğitim vermektedir.

Sonuç ve Öneriler

1960'lı yıllarda başlayan ve günümüze kadar hızlı bir şekilde nüfusları artan Hollanda'daki Müslümanların okullarda din eğitimi arayışı önce devlet ve Hıristiyan okullarında başlamış daha sonra kendi İslam okullarını açmalarıyla devam etmiştir.

Hollanda'da yaşayan Müslümanların hem devletten hem de kendilerinden kaynaklanan sorunları yüzünden günümüzde okulda din dersi verme konusunda yeterli düzeye ulaştıkları söylenemez. İstenilen kaliteye ulaşılamamasının sebepleri arasında Hollanda Devletinin okullardaki ders dilini Hollandaca olarak zorunlu kılması buna karşın İslam din dersini Hollandaca dilinde verebilecek öğretmen sayısının azlığı, devletin yeteri kadar maddi destek olmaması, bürokraside çalışanların İslam'a karşı olan ön yargıları ve Müslümanların kendi içlerinde bir bütünlük sağlayamamaları gösterilebilir. İslam okulları ise Müslümanların "kimlik" kaygısını gidermek için açılmalarına rağmen birkaç okul dışında istenen kalitede eğitim veremediklerinden Müslüman veliler tarafından tercih edilen okullar olamamışlardır.

Hollanda'daki Müslümanların okulda din eğitimi konusundaki sorunlarının temelinde yetişmiş insan gücü eksikliği yatmaktadır. Müslümanlar kendi haklarından habersiz oldukları gibi az da olsa yararlanabilecekleri haklarını yetişmiş insan gücü eksikliğinden dolayı yeteri şekilde kullanamamaktadırlar.

Öneriler kısmına gelecek olursak, özelde Hollanda'da, genelde Avrupa'da bir sorun olan Müslümanların okullarda din eğitimi almaları konusunda aşağıda belirtilen önerilerin dikkate alınmasının sorunu çözmeye yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teşviki ile İstanbul'da ve Ankara'da açılan Uluslararası İlahiyat Fakültesinin kontenjanlarının artırılarak sadece Türk öğrencilerin değil Avrupa'da yaşayan diğer Müslümanların da burada okumasına imkân sağlanmalıdır.
- Hollanda devleti Vrije Üniversitesi, Inholland Üniversitesi ve Leiden Üniversitesinde İslam İlahiyatı bölümü açmıştır. Fakat bu bölümlerde yeterli düzeyde öğretim elemanı bulunmamaktadır. Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) ve Diyanet İşleri Başkanlığı Hollanda'daki muhataplarıyla ilişki kurarak bu üniversitelerde okuyan öğrencilerin öğrenim sürelerinin bir kısmını Türkiye'deki İlahiyat fakültelerinde geçirmeleri ve Türkiye'den oradaki üniversitelere misafir öğretim üyesi gönderilmesinin yollarını aramalıdır.

- Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı Hollanda'da bir İmam-Hatip Lisesi ve İlahiyat Fakültesi açılması konusunda girişimlerde bulunmalıdır. Bu okullara sadece Türk öğrenciler değil diğer Müslüman öğrencilerin de öğrenim görmesi sağlanmalıdır.

Kaynakça

Bouma, Suzanne, **Islamitisch godsdienstonderwijs op de openbare school** Een onderzoek naar het draagvlak onder openbare basisscholen voor islamitisch godsdienstonderwijs, M.A Thesis, Ağustos 2009, <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2009-0914-200115/scriptie.pdf>, s.74-75.

Hagen, P., *De school met de Koran'*. **De Tijd**. 1988, 14 (April 8). 39-46., s.42.

İsmailefendioğlu, M. Besim; Hollanda'da Din Eğitimi, MÜSBE, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996.

Karagül, Arslan, **Islamitisch Godsdienstonderwijs op de Basisscholen in Nederland. Theorie en Praktijk. In vergelijking met enkele Europese en Moslimse landen**, Amsterdam 1994, s.109.

....., "Een Turkse imam over koranschool en islamitisch godsdienstonderwijs." In: K. Wagtendonk (ed.). **Islam in Nederland. Islam op school**. Muiderberg 1987: Coutinho, s. 77-88.

Koerts, E.M., L. Van Driel; **Identiteit en basis vorming**, Kampen 1993.

Landman, Nico, Van mat tot minaret. De institutionalisering van de islam in Nederland, Amsterdam 1992, s.245; Jan Rath, Rinus Penninx, Kees Groenendijk en Astrid Meijer, Nederland en zijn islam. Een ontzuilendesamenleving reageert op het ontstaan van een geloofsgemeenschap,, Amsterdam 1996), s.54.

Lijphart, Arend,. **The Politics of Accommodation: Pluralism and Democracy in the Netherlands**. Berkeley: University of California Press. 1968.

Nanhekhan, H., "Verantwoordelijk en eerbiedig leven: een islamitische school". In: S. Miedema & H. Vroom (eds.). **Alle onderwijs bijzonder. Levensbeschouwelijke waarden in het onderwijs**. Zoetermeer, 2002, Meinema. 61-69, s.63-68.

Rath, J., R. Penninx, K. Groenendijk & A. Meijer (1996). **Nederland en zijn Islam. Een ontzuilende samenleving reageert op het ontstaan van een geloofsgemeenschap**. Het Spinhuis. Amsterdam 1996.

Rosenthal Irena, "The Dutch Pastorate, Plurasim Without Pain?" **Education in Conflict** (Ed. Ina Ter Avest), Waxmann Yay., Münster, Germany 2009, s.59-81.

Sevinç, İrfan, **Hollanda'daki Türk Çocuklarının Eğitim Sorunları**, Bizim Büro Basımevi, Ankara 2003, s.46.

Shadid, W.A, & P.S. van Koningsveld (2006). *Islamic religious education in The Netherlands*. **European Education**, 2006, 38 (2), 76-88; s.77.

Ter Avest, I.; C. Bakker, G. Bertram-Troost and S. Miedema; "Religion and Education in Dutch Pillarized and Post-Pillarized Educational System: Historical Background and

Current Debates”, **Religion and Education in Europe, REDCO Volume 3 Germany 2007**

Ter Avest, Ina & G.D. Bertram-Troost (eds.) “*Geloven in samen leven*”. Amsterdam 2009: **Science Guide** (in press).

Van Esch, W. & M. Roovers, *Islamitisch Godsdienstonderwijs in Nederland, België, Engeland en West-Duitsland*, Nijmegen 1987,40.

Van Oostrom, F., **Maerlants Wereld**. Prometheus, Amsterdam 1998, s. 357-360.

Van Prooijen, Ton; *The Canon and the Sparrow. Critical Perspectives on the 2005 Amendment of the Dutch Educational Law about Citizenship and Social Integration*, Ina ter Avest (Eds) **Education in Conflict**, Waxman Verlag GmbH, Redco Volume 9, Germany 2009, s.39-59.

Van Rooden, Peter, “Long-Term Religious Developments in the Netherlands, 1750-2000”, eds. Hugh Mcleod, W. Ustofi **The Decline of Christendom in Western Europe 1750-2000**i Cambridge University Press 2002, s.113-129; s.119.

Westerman, Westerman, *De Bouschra School: de tijd vooruit*. Amsterdam. (in press).

Westerman, Wim, “*Intercultureel onderwijs en geestelijke stromingen*. In: S. Miedema & G. Bertram-Troost”. **Levensbeschouwelijk leren samenleven. Opvoeding, Identiteit & Ontmoeting**, Zoetermeer 2006, Meinema. 201-212., 205-206.

http://www.spior.nl/index.php?option=com_content&view=article&id=158:islamitisch-vormingsonderwijs-&catid=57:educatie&Itemid=50, Erişim Tarihi: 01.06.2011.

